Η λογική της σύγκρισης: Σύγκριση ως μέθοδος ή ως βασικός τρόπος σκέψης στον έλεγχο των υποθέσεων;

Μιχάλης Κελπανίδης

Περιληψη

Στο πρώτο μέρος της εργασίας εξετάζεται αν η σύγκριση αποτελεί τη βασική λογική λειτουργία στην τεκμηρίωση γνωστικών ισχυρισμών γενικά. Για παράδειγμα, η υπόθεση «εάν p, τότε και μόνον τότε q» συνεπάγεται λογικά ότι δεν υπάρχει καμία περίπτωση, η οποία πληροί τη συνθήκη q χωρίς να πληροί και τη συνθήκη p. Η p είναι αναγκαία και επαρκής προϋπόθεση της q. Ο έλεγχος αυτής της υπόθεσης πραγματοποιείται με τη συστηματική σύγκριση των περιπτώσεων που πληρούν την συνθήκη p με εκείνες που δεν πληρούν την p, ώστε να διαπιστωθεί αν οι πρώτες –και μόνον οι πρώτες– πληρούν και τη συνθήκη q. Στο δεύτερο μέρος αναλύονται κριτικά οι θέσεις των φαινομενολόγων και των «εθνομεθοδολόγων» όσον αφορά την υποτιθέμενη «μοναδικότητα» του κάθε πολιτισμού, η οποία, κατά τους ισχυρισμούς, δεν επιτρέπει τη σύγκριση διαφορετικών πολιτισμών με γενικές κατηγορίες, ώστε η λογική συνέπεια αυτής της θεώρησης είναι ο πολιτιστικός σχετικισμός. Στο τρίτο μέρος γίνεται αναφορά σε συγκριτικές έρευνες της Κοινωνιολογίας, οι οποίες ακολουθώντας την παράδοση των μεγάλων κλασικών της Κοινωνιολογίας εφαρμόζουν στη σύγκριση των κοινωνιών *γενικές κατηγορίες* για να οικοδομήσουν καθολικές θεωρίες. Αναφορά γίνεται εδώ στο παράδειγμα της μακροκοινωνιολογικής θεωρίας του Μαρξ, σύμφωνα με την οποία όσο υψηλότερος είναι ο βαθμός της καπιταλιστικής ανάπτυξης μιας κοινωνίας τόσο υψηλότερος είναι και ο βαθμός της προλεταριοποίησης. Αυτή η νομοτελειακή πρόταση (ανεξάρτητα από το γεγονός ότι δεν επιβεβαιώθηκε εμπειρικά)

διατυπώνεται στην ορολογία των γενικών κατηγοριών «καπιταλιστική» και «προλεταριοποίηση», τις οποίες ο Μαρξ εφαρμόζει καθολικά σε όλες τις κοινωνίες.

Εισαγωγή

Η Συγκριτική Εκπαίδευση είναι σήμερα θεσμικά εδραιωμένη ως κλάδος της Παιδαγωγικής, όπως δείχνει η παρουσία της στα Αναλυτικά Προγράμματα, στις θεματικές παιδαγωγικών συνεδρίων και στην αγορά παιδαγωγικών βιβλίων. Στην εμφανή αυτή εξωτερική παρουσία της δεν αντιστοιχεί ωστόσο ένα ανάλογο επίπεδο εσωτερικής συγκρότησης του αντικειμένου της. Η διαπίστωση του Brian Holmes "whenever and wherever comparative educationists meet there are signs of confusion" (1982: 6) ισχύει και σήμερα όπως και τότε που διατυπώθηκε. Η «επιστημολογική ανωριμότητα» της Συγκριτικής Εκπαίδευσης εξηγείται από το γεγονός ότι και η Παιδαγωγική, που αποτελεί τον κύριο κορμό από τον οποίο προήλθε ως επιμέρους κλάδος η Συγκριτική Εκπαίδευση, χαρακτηρίζεται από την ίδια επιστημολογική ανωριμότητα και έλλειψη θεωρητικής συγκρότησης του αντικειμένου της. Με δεδομένη αυτή την κατάσταση της Παιδαγωγικής είναι αναμενόμενο ότι, όπως το διατύπωσε πρόσφατα ο Wolfgang Brezinka, «αναγκαστικά, το επίπεδο ενός εξειδικευμένου κλάδου δεν μπορεί να είναι υψηλότερο από το επίπεδο της βασικής επιστήμης, στην οποία στηρίζεται ο εξειδικευμένος κλάδος» (2002a)[1].

Η Παιδαγωγική εδραιώθηκε μεταπολεμικά ως πανεπιστημιακή επιστήμη όχι λόγω μιας εντυπωσιακής επιστημονικής προόδου που συντελέστηκε στο χώρο της αλλά για εξωτερικούς λόγους, «από πρακτικές ανάγκες: ο κύριος λόγος ήταν η πανεπιστημιακή κατάρτιση των εκπαιδευτικών και παράλληλα η επιστημονική καθοδήγηση της διοίκησης της εκπαίδευσης και της εκπαιδευτικής πολιτικής» (Brezinka, 2002b)[2]. Ανάλογα, οδήγησαν όχι επιστημονικά επιτεύγματα αλλά εξωτερικοί λόγοι στην εδραίωση της Συγκριτικής Εκπαίδευσης στον ακαδημαϊκό χώρο.

Η συζήτηση γύρω από τη συγκρότηση της επιστημολογικής βάσης επάνω στην οποία θα μπορούσε να δομηθεί ο θεωρητικός πυρήνας της Συγκριτικής Εκπαίδευσης εστιάστηκε, όπως ήταν φυσικό, στο πρόβλημα

της σύγκρισης. Ένα από τα καίρια ερωτήματα που τέθηκαν είναι εάν πρόκειται για μια ιδιαίτερη μέθοδο, τη «συγκριτική μέθοδο», η οποία δικαιολογεί την εδραίωση ενός εξειδικευμένου κλάδου ή εάν, αντίθετα, η σύγκριση των περιπτώσεων είναι η λογική πορεία που ακολουθεί η σκέψη κατά την τεκμηρίωση μιας επιστημονικής υπόθεσης αλλά και κάθε γνωστικού ισχυρισμού γενικά σε επιστημονικό ή σε προεπιστημονικό πλαίσιο.

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζεται ο ρόλος της σύγκρισης στην εδραίωση επιστημονικών υποθέσεων αλλά και στην τεκμηρίωση γνωστικών ισχυρισμών γενικότερα. Στο δεύτερο μέρος συζητούνται επιχειρήματα που προβάλλονται από πλευράς ορισμένων φιλοσοφικών προσεγγίσεων και τα οποία αμφισβητούν σε επιστημολογικό επίπεδο την εγκυρότητα της εμπειρικής γνώσης που παράγεται με τη λογική λειτουργία της σύγκρισης. Επικράτησε να ονομάζονται «συγκριτικές» εκείνες οι έρευνες οι οποίες κατά κανόνα αναφέρονται σε περισσότερες από μία κοινωνίες ή σε κάποια από τα υποσυστήματά τους, των οποίων η σύγκριση είναι ο σκοπός της έρευνας. Στο τρίτο μέρος, τέλος, γίνεται παραδειγματική αναφορά σε ουσιαστικές συγκριτικές έρευνες της Κοινωνιολογίας, στις οποίες με τη μεθοδολογική σύγκριση κοινωνιών παρήχθη διεύρυνση της θεωρητικής γνώσης στο χώρο της θεωρίας της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και κοινωνικής κινητικότητας. Η αναφορά γίνεται σε συγκριτικές έρευνες της Κοινωνιολογίας και όχι της Συγκριτικής Εκπαίδευσης, επειδή στη Συγκριτική Εκπαίδευση δεν έχουν πραγματοποιηθεί έρευνες παρόμοιας ολκής και διαστάσεων, όπως πρόσφατα η έρευνα CASMIN (Comparative Analysis of Social Mobility in Industrial Nations)[3] για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

Ι. Η λογική λειτουργία της σύγκρισης στην τεκμηρίωση υποθέσεων

Μία γενική πρόταση του τύπου «όλα τα Α είναι Β» συνεπάγεται λογικά την άρνηση της υπαρξιακής υπόθεσης ότι «υπάρχει ένα Α που δεν είναι Β». Ο έλεγχος συνεπώς αυτής της γενικής πρότασης συνίσταται στην αναζήτηση μιας αντίθετης περίπτωσης, η οποία πληροί τη συνθήκη «Α» αλλά όχι τη συνθήκη «Β». Αντίστοιχα, η ισοδυναμία «εάν p, τότε και μόνον τότε q» (συμβολικά: $p \Leftrightarrow q$) συνεπάγεται λογικά ότι δεν υπάρχει καμία περίπτωση, η οποία πληροί τη συνθήκη q χωρίς να

πληροί και τη συνθήκη p. Η p είναι αναγκαία και επαρκής προϋπόθεση της q.

Ο έλεγχος αυτής της ισοδυναμίας πραγματοποιείται με τη συστηματική σύγκριση των περιπτώσεων που πληρούν τη συνθήκη p με εκείνες που δεν πληρούν την p, ώστε να διαπιστωθεί εάν οι πρώτες –και μόνο οι πρώτες– πληρούν και τη συνθήκη q. Έτσι, η κατεύθυνση του ελέγχου είναι αναγκαστικά διπλή. Πρώτο, διερευνάται εάν όλες οι περιπτώσεις **που συμφωνούν** όσον αφορά τη συνθήκη p, συμφωνούν και όσον αφορά την πραγματοποίηση της συνθήκης q. Δεύτερο, διερευνάται από την άλλη πλευρά, εάν εκείνες οι περιπτώσεις **που διαφέρουν** όσον αφορά την παρουσία της συνθήκης p –που δεν πληρούν δηλαδή τη συνθήκη p αλλά την non-p– διαφέρουν και όσον αφορά την παρουσία της συνθήκης q, χαρακτηρίζονται με άλλα λόγια από την απουσία της q (δηλαδή από τη συνθήκη non-q).

Ο John Stuart Mill χαρακτηρίζει την πρώτη κατεύθυνση της ερευνητικής πορείας ως «μέθοδο της συμφωνίας» και τη δεύτερη ως «μέθοδο της διαφοράς».

«Οι απλούστεροι και σαφέστεροι τρόποι να ξεχωρίσουμε ανάμεσα στις συνθήκες που προηγούνται ή έπονται της εμφάνισης ενός φαινομένου, εκείνες με τις οποίες το φαινόμενο συνδέεται με μία νομοτελειακή σχέση, είναι δύο. Ο πρώτος τρόπος είναι να συγκρίνουμε διαφορετικές περιπτώσεις, στις οποίες εμφανίζεται το φαινόμενο. Ο δεύτερος είναι να συγκρίνουμε περιπτώσεις στις οποίες εμφανίζεται το φαινόμενο με εκείνες στις οποίες δεν εμφανίζεται και οι οποίες είναι όμοιες κατά τα άλλα. Αυτές οι δύο μέθοδοι μπορούν να χαρακτηριστούν αντίστοιχα ως Μέθοδος της Συμφωνίας και ως Μέθοδος της Διαφοράς» (1978: 388). Η μέθοδος της συμφωνίας συνεπάγεται έτσι κατά τον Mill, ότι «εάν δύο ή περισσότερες περιπτώσεις στις οποίες εμφανίζεται το φαινόμενο που ερευνάται έχουν κοινή μόνο μία συνθήκη, τότε η συνθήκη, στην οποία συμφωνούν όλες οι περιπτώσεις της εμφάνισης του φαινομένου, είναι η αιτία (ή το αποτέλεσμα) του συγκεκριμένου φαινομένου» (στο ίδιο: 390). Σύμφωνα με τη μέθοδο της διαφοράς αντιστρόφως, «εάν μία περίπτωση στην οποία εμφανίζεται το φαινόμενο που ερευνάται και μία περίπτωση στην οποία δεν εμφανίζεται, έχουν όλες τις συνθήκες κοινές εκτός από μία, η οποία εμφανίζεται μόνο στην πρώτη περίπτωση [όταν δηλαδή εμφανίζεται το φαινόμενο, Μ.Κ.], τότε αυτή η συνθήκη, στην οποία διαφέρουν οι δύο περιπτώσεις, της εμφάνισης και της μη εμφάνισης του φαινομένου, είναι το

αποτέλεσμα ή η αιτία ή μία αναγκαία συνιστώσα της αιτίας του φαινομένου» (στο ίδιο: 391).

Χωρίς αναγκαστικά να αποδεχόμαστε τις γενικότερες επαγωγικές προϋποθέσεις του Mill –ξεκινώντας δηλαδή από αντίθετες, **υποθετικο-παραγωγικές** προϋποθέσεις– είναι ωστόσο σαφές ότι η λογική πορεία που περιέγραψε ο Mill είναι σε γενικές γραμμές η πορεία που ακολουθεί ο έλεγχος μιας υπόθεσης. Ξεκινώντας με άλλα λόγια όχι από τα δεδομένα αλλά από τη θεωρητική υπόθεση και επιδιώκοντας να την ελέγξουμε με τα εμπειρικά δεδομένα, είμαστε υποχρεωμένοι να ακολουθήσουμε την ίδια πορεία που περιγράφει ο Mill στο κλασικό σύγγραμμά του. Έτσι, ο Mill αναλύει σε καθαρά λογικό επίπεδο τη διαδικασία της επιβεβαίωσης κάθε θεωρητικής υπόθεσης σε οποιοδήποτε επιστημονικό κλάδο και πεδίο ως συστηματική **σύγκριση** των όμοιων από τη μια πλευρά περιπτώσεων (μέθοδος της συμφωνίας) και των διαφορετικών από την άλλη περιπτώσεων (μέθοδος της διαφοράς), όπως διατυπώνεται στο παραπάνω παράθεμα από το έργο του.

Κατεβαίνοντας από το επίπεδο της καθαρά λογικής ανάλυσης στο πραγματολογικό επίπεδο των ερευνητικών δεδομένων, όπου ισχύουν σύνθετες επιδράσεις πολλαπλών παραγόντων, οι οποίες είναι τις περισσότερες φορές στατιστικές-πιθανολογικές και όχι ντετερμινιστικές, πρέπει να εισαγάγουμε κάποιες διαφοροποιήσεις στο επιχείρημα του Mill, που ωστόσο δεν αλλάζουν το λογικό πυρήνα του. Έτσι, εξετάζοντας αρχικά (στην περίπτωση της ισοδυναμίας Α ⇔ Β) τις «όμοιες» περιπτώσεις Α, στις οποίες αναμένουμε πάντα και το Β, και διαπιστώνοντας ωστόσο ότι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων Α, αλλά όχι πάντα, εμφανίζεται το Β, δεν θα απορρίψουμε ως ρεαλιστικοί ερευνητές τη θεωρητική υπόθεση συνολικά, αλλά θα προσπαθήσουμε να αποκαλύψουμε τους διαφοροποιητικούς παράγοντες. Θα σκεφθούμε δηλαδή μήπως η συνθήκη Α είναι ένα σύνθετο σύνολο προϋποθέσεων –ότι δηλαδή ισχύει: $A = \{\alpha_1, \alpha_2, \ldots \alpha_v\}$– οι οποίες εμφανίζουν υψηλή συσχέτιση μεταξύ τους, χωρίς ωστόσο να είναι εμφανές από την παρουσία του Α, αν ορισμένες φορές απουσιάζει μία ή περισσότερες από τις συνιστώσες του Α. Ενδέχεται ωστόσο, μία συγκεκριμένη συνιστώσα, π.χ. η α_2, να είναι η πραγματική «κρυμμένη» αιτία του φαινομένου Β ή ο ισχυρότερος παράγοντας, και όχι όλο το σύνολο Α. Αυτό θα το δείξει η στατιστική ανάλυση, η οποία θα απομονώσει τις συνιστώσες του Α και θα διαπιστώσει ποια επίδραση ασκεί η κάθε συνιστώσα ξεχωριστά στο φαινόμενο Β, συγκρίνοντας τις επιμέρους επιδράσεις μεταξύ τους. Φυσικά, υπάρχουν πολλές και σύνθετες συγκυρίες επι-

δράσεων και αλληλεπιδράσεων, από τις οποίες δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων ποια ισχύει στη συγκεκριμένη περίπτωση και την οποία αναμένουμε να αποκαλύψει η στατιστική ανάλυση των δεδομένων.

Το συμπέρασμα που προκύπτει έως το σημείο αυτό είναι ότι κάθε υπόθεση που αφορά τις σχέσεις των εμπειρικών μεταβλητών της φυσικής ή της κοινωνικής πραγματικότητας βασίζεται λογικά στη σύγκριση περιπτώσεων, με την οποία διαπιστώνονται οι ομοιότητες και οι ανομοιότητες που λογικά αναμένονται με βάση την υπόθεση. Για να γίνει το επιχείρημα του Mill εντελώς συγκεκριμένο, ας πάρουμε ως παράδειγμα την αρχική υπόθεση ότι το κάπνισμα προκαλεί καρκίνο του πνεύμονα, η οποία τεκμηριώθηκε αρχικά στατιστικά με τη σύγκριση του ποσοστού των περιπτώσεων καρκίνου του πνεύμονα στα υποσύνολα των καπνιστών και των μη καπνιστών. Η διαφορά των ποσοστών που προέκυψε από τη σύγκριση ήταν τόσο μεγάλη –και φυσικά στατιστικά υψηλά σημαντική– ώστε η ιατρική έρευνα οδηγήθηκε από αυτά τα ευρήματα στην αποκάλυψη των βιοχημικών επιδράσεων που προκαλεί η νικοτίνη στους ιστούς των πνευμόνων και σε άλλα όργανα, τα οποία προσβάλλει.

Έτσι, **η σύγκριση των περιπτώσεων είναι η θεμελιώδης λογική διαδικασία συναγωγής συμπερασμάτων** και τεκμηρίωσης υποθέσεων σε κάθε επιστημονικό κλάδο, άσχετα αν αυτός ονομάζεται «συγκριτικός» ή όχι[4]. Οι στατιστικοί δείκτες συνάφειας βασίζονται στην ποσοτική σύγκριση των σύμφωνων και των ασύμφωνων με την υπόθεση περιπτώσεων. Έτσι, ο υπολογισμός του γνωστού δείκτη για δεδομένα ονομαστικού επιπέδου X^2 βασίζεται στο άθροισμα των διαφορών ανάμεσα στη **θεωρητική** κατανομή των φατνίων με βάση την υπόθεση ότι οι μεταβλητές είναι στατιστικά ανεξάρτητες (ότι δεν υπάρχει δηλαδή καμία σχέση ανάμεσα τους) και στην **πραγματική** κατανομή. Όσο μεγαλύτερο είναι το άθροισμα των τετραγωνισμένων διαφορών, η κάθε μία από τις οποίες διαιρείται διά της αντίστοιχης θεωρητικής τιμής του κάθε φατνίου, τόσο υψηλότερη είναι η τιμή του X^2. Ανάλογα υπολογίζονται και οι γνωστοί συντελεστές του Kendall για το τακτικό επίπεδο όπως και ο συντελεστής γάμα (Gamma) με βάση το **άθροισμα των διαφορών** των σύμφωνων από τα ασύμφωνα με την υπόθεση ζεύγη των περιπτώσεων.

Υπάρχουν δύο βασικές διαφοροποιήσεις που αφορούν τη σύγκριση γενικά στην επιστήμη, οι οποίες πρέπει να αναφερθούν στο σημείο αυτό. Η πρώτη αφορά την πρόσβαση του ερευνητή στα δεδομένα, εάν δηλαδή οι διαφορές παράγονται με πειραματική παρέμβαση του ερευνητή

στα φαινόμενα της πραγματικότητας ή με συστηματική παρατήρηση των φυσικά παραγόμενων διαφορών. Το πείραμα είναι η κατ' εξοχήν μέθοδος της διερεύνησης αιτιωδών σχέσεων, εφόσον ο ερευνητής εισάγει ο ίδιος το ερέθισμα –δηλαδή την υποτιθέμενη αιτία– και διαπιστώνει, συγκρίνοντας τις αντιδράσεις της πειραματικής ομάδας με τις αντιδράσεις της ομάδας ελέγχου, αν παρήχθη η προσδοκώμενη διαφορά. Σε εκείνες τις επιστήμες, στις οποίες οι δυνατότητες εφαρμογής της πειραματικής μεθόδου είναι πολύ περιορισμένες, όπως στην Κοινωνιολογία και στην Παιδαγωγική, η μόνη δυνατότητα της ανακάλυψης αιτιωδών σχέσεων είναι η εκ των υστέρων παρατήρηση των διαφορών που παρήχθησαν από φυσικές και κοινωνικές αιτίες χωρίς την παρέμβαση του ερευνητή. Ο Emile Durkheim παρατηρεί σχετικά στους *Κανόνες της Κοινωνιολογικής Μεθόδου:*

«Διαθέτουμε ένα και μοναδικό τρόπο για να αποδείξουμε ότι ένα φαινόμενο είναι η αιτία ενός άλλου και αυτός είναι να συγκρίνουμε τις περιπτώσεις στις οποίες τα φαινόμενα αυτά είναι ταυτόχρονα παρόντα ή απόντα και να ερευνήσουμε κατά πόσο οι παραλλαγές που εμφανίζονται σ' αυτούς τους συνδυασμούς συνθηκών μαρτυρούν ότι το ένα εξαρτάται από το άλλο. Όταν ο παρατηρητής μπορεί να παράγει τα φαινόμενα τεχνητά και με τη θέλησή του, η μέθοδος είναι καθαρά πειραματική. Όταν, αντίθετα, η δημιουργία των γεγονότων δεν εξαρτάται από εμάς και δεν μπορούμε παρά να τα προσεγγίσουμε έτσι όπως αυθόρμητα δημιουργήθηκαν, η μέθοδος που χρησιμοποιείται είναι εκείνη του έμμεσου πειραματισμού ή η συγκριτική μέθοδος» (1978: 191).

Έτσι, σύμφωνα με τον Durkheim, η συγκριτική μέθοδος είναι το **υποκατάστατο της πειραματικής μεθόδου** σε όλες τις επιστήμες στις οποίες δεν είναι δυνατό να συλλεχθούν τα δεδομένα με πειραματικές παρεμβάσεις του ερευνητή στα φαινόμενα της πραγματικότητας. Με αυτή την αντιπαράθεση της συγκριτικής μεθόδου στο πείραμα ο Durkheim εδραίωσε με πλήρη σαφήνεια τη συγκριτική μέθοδο ως τη μία από τις δύο θεμελιώδεις μεθόδους όλων των επιστημών στη διαδικασία της άντλησης ερευνητικών δεδομένων από την πραγματικότητα. Ενώ στο πείραμα η αιτία είναι –στη θετική περίπτωση της επιβεβαίωσης της αρχικής υπόθεσης– το ερέθισμα που εισήγαγε ο ερευνητής, στη συγκριτική μέθοδο η αιτία πρέπει να αποκαλυφθεί ανάμεσα σε ένα πολύ μεγάλο αριθμό παραγόντων, οι οποίοι θα μπορούσαν να αποδειχθούν ως πιθανές αιτίες του φαινομένου. Ο μόνος τρόπος να αποκαλυφθεί εκ των υστέρων η αιτία ή οι αιτίες ενός φαινομένου μέσα σε ένα θεωρητικά άπειρο πλήθος παραγόντων είναι η εφαρμο-

γή μεθόδων πολυδιάστατης (multivariate) στατιστικής ανάλυσης.

Η δεύτερη διαφοροποίηση, η οποία είναι από την πραγματολογική σκοπιά της έρευνας –όχι ωστόσο από καθαρά λογική σκοπιά– σημαντική, είναι το επίπεδο της συγκεντρωτικότητας (aggregation level) των μονάδων στις οποίες αναφέρεται η σύγκριση. Ως ελάχιστη διαφοροποίηση μπορεί να θεωρηθεί η διάκριση τριών επιπέδων ή βαθμών συγκεντρωτικότητας: α) το επίπεδο των **ατόμων**, β) το επίπεδο των **ομάδων, οργανώσεων και ιδρυμάτων**, δηλαδή των κοινωνικών υποσυστημάτων που αποτελούνται από άτομα που είναι οι φορείς των θέσεων στα υποσυστήματα και γ) το επίπεδο των **κοινωνιών**, δηλαδή το επίπεδο των κοινωνικών συστημάτων που απαρτίζονται από τα υποσυστήματα. Η λογική της σύγκρισης είναι η ίδια ανεξάρτητα από το επίπεδο συγκεντρωτικότητας των μονάδων, πραγματολογικά ωστόσο υπάρχουν διαφορές. Για παράδειγμα, σε συγκρίσεις εκπαιδευτικών συστημάτων ή κοινωνιών υπάρχουν λίγες περιπτώσεις, στις οποίες αναφέρεται μία γενίκευση και με βάση τις οποίες μπορεί συνεπώς να ελεγχθεί η ορθότητά της. Επιπλέον, επειδή είναι συνολικά λίγες οι περιπτώσεις, δύσκολα μπορούν να βρεθούν όμοιες περιπτώσεις και να «κρατηθούν σταθεροί» οι άλλοι παράγοντες, έτσι ώστε να μπορεί να ελεγχθεί μεθοδικά η επίδραση του συγκεκριμένου παράγοντα σύμφωνα με την ερευνητική υπόθεση.

Από το παραπάνω σκεπτικό προκύπτει ότι δεν υπάρχουν ουσιαστικοί λόγοι για την εδραίωση ενός ιδιαίτερου κλάδου «Συγκριτικής Εκπαίδευσης» μέσα στο χώρο της Παιδαγωγικής Επιστήμης. Η Γενική Παιδαγωγική ως μη πειραματική επιστήμη χρειάζεται τη σύγκριση για να τεκμηριώσει τις γνωστικές της προτάσεις συγκρίνοντας συστηματικά τις περιπτώσεις στις οποίες αποτυπώθηκαν οι διαφορές που παρήχθησαν «φυσικά» στην πραγματικότητα χωρίς την παρέμβαση του ερευνητή. Αυτό τόνισε ο Wolfgang Brezinka, ο οποίος υπήρξε μαθητής και αργότερα συνεργάτης του Friedrich Schneider, στην εισήγησή του σε συνέδριο που έγινε πρόσφατα στην Πάτρα.

«Αλλά, και εάν ακόμα ο Schneider είχε βασιστεί στη γενικά αποδεκτή έννοια της παιδαγωγικής δράσης, δεν θα μπορούσε να δικαιολογηθεί με τη χρήση της "συγκριτικής μεθόδου" ως μόνου διαφοροποιητικού γνωρίσματος, η ύπαρξη ενός "επιμέρους κλάδου της Παιδαγωγικής" ή μιας "επιμέρους παιδαγωγικής ειδικότητας". Ο ίδιος ο Schneider τόνιζε ότι "βασικά ολόκληρος ο χώρος των φαινομένων της Παιδαγωγικής μπορεί να ερευνηθεί με την συγκριτική μέθοδο"» (2002 α)[5]. Και παρακάτω:

«Από τον ορισμό των σκοπών της Συγκριτικής Επιστήμης της Αγωγής που διατύπωσε ο Schneider συνάγεται ότι λογικά δεν μπορεί να υπάρξει παράλληλα με τη Γενική Επιστήμη της Αγωγής και μία Συγκριτική Επιστήμη της Αγωγής. Σύγκριση δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά ότι στην παρατήρηση των φαινομένων διαπιστώνονται κοινά σημεία και διαφορές, ομοιότητες και ανομοιότητες των γνωρισμάτων τους. Η σύγκριση είναι μία βασική νοητική λειτουργία και ανήκει στις μεθόδους όλων των επιστημών. Γι' αυτό η σύγκριση έχει και για τη Γενική Παιδαγωγική κεντρική σημασία, έτσι ώστε δεν μπορεί η σύγκριση να θεμελιώσει από μόνη της καμία ανεξάρτητη επιμέρους ειδικότητα της Συγκριτικής Επιστήμης της Αγωγής» (στο ίδιο).

2. Η αμφισβήτηση της σύγκρισης ως βασικής λειτουργίας της παραγωγής νομοτελειακής γνώσης

Αν σύμφωνα με το παραπάνω σκεπτικό η σύγκριση είναι η θεμελιώδης νοητική λειτουργία όλων των επιστημών, και φυσικά και της Παιδαγωγικής, τότε ποιοι είναι οι λόγοι για τους οποίους εγκαθιδρύθηκε η «Συγκριτική Εκπαίδευση» ως ιδιαίτερος κλάδος της Παιδαγωγικής; Είδαμε ότι τα επιχειρήματα στο επίπεδο της καθαρά λογικής ανάλυσης δεν στηρίζουν την αυτονομία ενός ιδιαίτερου «συγκριτικού» κλάδου. Σε πραγματολογικό επίπεδο υπάρχει μία διαφορά, όπως αναφέρθηκε, με την έννοια ότι επικράτησε –όχι μόνο στην Παιδαγωγική αλλά και σε άλλες Κοινωνικές Επιστήμες– να χαρακτηρίζονται ως «συγκριτικές» εκείνες οι έρευνες οι οποίες συγκρίνουν μονάδες υψηλού επιπέδου συγκεντρωτικότητας, δηλαδή κοινωνικά, εκπαιδευτικά ή άλλα συστήματα. Δικαιολογεί ωστόσο αυτή η πραγματολογική διαφορά τη θεσμοθέτηση ενός ιδιαίτερου κλάδου; Τι συμβαίνει στις γειτονικές επιστήμες, στις οποίες διεξάγονται επίσης «συγκριτικές» έρευνες; Θα επανέλθουμε στα ερωτήματα αυτά στο τελευταίο μέρος.

Η εξήγηση του γεγονότος ότι η Συγκριτική Εκπαίδευση υφίσταται σήμερα ως ιδιαίτερος κλάδος της Παιδαγωγικής πρέπει να αναζητηθεί στις εξωτερικές συνθήκες της εγκαθίδρυσης αυτού του κλάδου, δηλαδή στις προϋποθέσεις της γένεσης της Συγκριτικής Εκπαίδευσης ως ιδιαίτερου κλάδου της Παιδαγωγικής στη μεταπολεμική περίοδο. Όσον αφορά τη θεσμοθέτηση της Συγκριτικής Παιδαγωγικής ως κλάδου της Παιδαγωγικής στη δεκαετία του 1950, όταν άρχισε να συζητείται η ιδέα και οι προοπτικές της, δεν υπήρχε ακόμα στον πανεπιστημιακό χώρο

μία εδραιωμένη Παιδαγωγική Επιστήμη με συνεπή επιστημολογικό προσανατολισμό και σταθερές μεθοδολογικές βάσεις, όπως αντίθετα συνέβαινε με την Ψυχολογία, η οποία χαρακτηριζόταν από συνεπή εμπειρικο-μαθηματικό επιστημολογικό προσανατολισμό και από ισχυρό commitment προς την πειραματική μεθοδολογία. Η Παιδαγωγική αποσυνδέθηκε ωστόσο μεταπολεμικά από την Ψυχολογία, με την οποία είχε συνδεθεί στενά ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα και προσανατολίστηκε εκλεκτικά από τη δεκαετία του 1960 και ύστερα προς τη Φιλοσοφία. Ενώ όμως η Παιδαγωγική είχε παραλάβει ορισμένες νομοτελειακές βάσεις από την Ψυχολογία με στόχο να στηριχτούν επάνω σε αυτές οι αντίστοιχες παιδαγωγικές εφαρμογές, η παλινδρόμηση της Παιδαγωγικής προς τη Φιλοσοφία δεν της παρέσχε καμία θεωρητική-νομοτελειακή βάση. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η Φιλοσοφία είναι ένα συνονθύλευμα αντιφατικών και ασύμβατων απόψεων χωρίς καμία εσωτερική συνοχή, όπως συνάγεται από τις αντιφατικές απόψεις των ίδιων των ακαδημαϊκών εκπροσώπων της. Ο Rudolf Carnap, ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Λογικού Εμπειρισμού, διατύπωσε ήδη το 1931 (Carnap 1931: 219-241) στην προγραμματική εργασία του *Το ξεπέρασμα της Μεταφυσικής μέσω της λογικής ανάλυσης της γλώσσας* ότι οι μεταφυσικές προτάσεις της Φιλοσοφίας είναι ψευδο-προτάσεις χωρίς πραγματικό νόημα, επειδή παράγονται ενάντια στους κανόνες της γλώσσας. Ο Carnap έγινε με αυτή και με άλλες σχετικές εργασίες του ένας από τους κύριους θεμελιωτές της Αναλυτικής Φιλοσοφίας της Γλώσσας, της οποίας το πρόγραμμα είναι, σύμφωνα με τους θεμελιωτές του, «θεραπευτικό» και αποσκοπεί στη θεραπεία του ανθρώπινου πνεύματος από την αρρώστια της Μεταφυσικής.

Αυτή η κατάσταση της Παιδαγωγικής ήταν αναπόφευκτα καθοριστική και για τη Συγκριτική Εκπαίδευση στη φάση της συγκρότησής της. Γιατί ο κλάδος ενός κορμού καθορίζεται φυσικά, όσον αφορά τα χαρακτηριστικά του, από τα χαρακτηριστικά του κύριου κορμού από τον οποίο προήλθε. Στη φάση αυτή, ποικίλες οντολογικές, μεταφυσικές, φαινομενολογικές και άλλες φιλοσοφικές απόψεις εισέρευσαν και επηρέασαν τη συζήτηση σχετικά με την επιστημολογική συγκρότηση του αντικειμένου και τη δόμηση της μεθοδολογίας της Συγκριτικής Εκπαίδευσης. Συνέπεια αυτής της κατάστασης ήταν ότι επικράτησε μία συγκεχυμένη εικόνα αναφορικά με το περιεχόμενο και τους στόχους της νομοθετικής επιστήμης, έτσι ώστε δεν έγινε σαφές ότι η επιστήμη διατυπώνει και ελέγχει μεθοδικά νομοτελειακές υποθέσεις με ευρύ

εμπειρικό περιεχόμενο στηριζόμενη σε εμπειρικο-μαθηματικές βάσεις.

Η κύρια αντίδραση προς την έννοια της νομοθετικής επιστήμης, η οποία διαμορφώθηκε κυρίως από τις επιστημολογικές συμβολές του Λογικού Εμπειρισμού και του Κριτικού Ορθολογισμού, προήλθε από τη φαινομενολογία και το παρακλάδι της στο χώρο των Κοινωνικών Επιστημών, την «εθνομεθοδολογία»[6]. Από αυτές τις δύο προσεγγίσεις προήλθαν δύο κυρίως επιχειρήματα, των οποίων η διάδοση επέδρασε αρνητικά στις προσπάθειες της αποσαφήνισης της λειτουργίας και του ρόλου της σύγκρισης στην επιστήμη, που καταβλήθηκαν στο χώρο της Συγκριτικής Εκπαίδευσης. Το πρώτο, που είναι κυρίως παράγωγο της εθνομεθοδολογίας, είναι ο **πολιτιστικός σχετικισμός** (cultural relativism), ο οποίος συνεπάγεται ότι ο κάθε πολιτισμός είναι «μοναδικός» και δεν μπορεί συνεπώς να συγκριθεί με τους άλλους πολιτισμούς[7]. Το δεύτερο, το κατ' εξοχήν προϊόν της φαινομενολογίας, είναι ο ισχυρισμός ότι οι **γενικές κατηγορίες**, οι οποίες είναι λογική προϋπόθεση κάθε νομοτελειακής πρότασης και οι οποίες κάνουν συγκρίσιμες τις επιμέρους περιπτώσεις, είναι αυθαίρετες «κατασκευές» του επιστήμονα. Οι βαρυσήμαντοι αυτοί ισχυρισμοί αναπαράχθηκαν και πολλαπλασιάστηκαν στο χώρο της Συγκριτικής Εκπαίδευσης αλλά και της Παιδαγωγικής γενικότερα, επειδή οι νεότεροι παραλάμβαναν αυτούς τους ισχυρισμούς κάθε φορά από τους δασκάλους τους παραπέμποντας στα κείμενα των τελευταίων, χωρίς κατά κανόνα να ανατρέξουν οι ίδιοι στις φιλοσοφικές πηγές, για να διαπιστώσουν σε ποιες βάσεις στηρίζονται πραγματικά αυτοί οι ισχυρισμοί. Έτσι, λόγω άγνοιας των πηγών και λόγω της επιστημονικής ατολμίας και του οπορτουνισμού που δυστυχώς χαρακτηρίζει μεγάλο μέρος των παιδαγωγών, επαναλαμβάνονται οι ίδιοι ισχυρισμοί και οι ίδιες παραπομπές για δεκαετίες, χωρίς να συντελείται καμία ουσιαστική πρόοδος. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η σύγκριση στη Συγκριτική Εκπαίδευση δεν μπόρεσε να χρησιμοποιηθεί γόνιμα σε ερευνητικά προγράμματα στο μέτρο που αυτό συνέβη στην Κοινωνιολογία και στην Πολιτική Επιστήμη. Για τους λόγους αυτούς είναι αναγκαίο να αφιερωθεί στη συνέχεια κάποιος χώρος για να ανατρέξουμε, παρά το περιορισμένο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, στην πηγή αυτών των επιχειρημάτων, δηλαδή στη φαινομενολογία και στο παρακλάδι της, την εθνομεθοδολογία.

Η φαινομενολογία είναι δημιούργημα της φιλοσοφίας του Edmund Husserl, αλλά η φαινομενολογία του μετασχηματίστηκε σε μία τρόπον τινά κοινωνιολογική προσέγγιση και απέκτησε μαζική απήχηση με τις εργασίες του Alfred Schütz, ο οποίος υπήρξε μαθητής του Husserl και

ανέπτυξε τις απόψεις του, όπως είναι γνωστό, στις Ηνωμένες Πολιτείες. Από αυτή την κοινωνιολογικά μετασχηματισμένη και εκλαϊκευμένη για ένα μαζικό ακαδημαϊκό κοινό φαινομενολογία δανείστηκε η εθνομεθοδολογία το κύριο θέμα της που είναι η «συγκρότηση της πραγματικότητας», δηλαδή του κόσμου των αντικειμένων και γεγονότων, τον οποίο δομούν οι δρώντες και αντιλαμβάνονται αυτονόητα ως τον αντικειμενικό κόσμο που τους περιβάλλει. Η θέση αυτή προϋποθέτει τη φιλοσοφική παραδοχή ότι η πραγματικότητα είναι ένα «δημιούργημα», που παράγεται από την αντικειμενοποίηση των υποκειμενικών δομών της συνείδησης. Έτσι οι δρώντες ως συλλογικό υποκείμενο, ως κοινωνία, οργανώνουν και προσδίδουν μία χρονική και χωρική τάξη στα εξωτερικά συμβάντα σε σχέση με τη σημασία που έχουν για τη ζωή τους. Στο «ζωτικό κόσμο» τους (Lebenswelt) που συγκροτείται με αυτό τον τρόπο, υπάρχει «εγγύτητα και απόσταση», «παρόν και παρελθόν», «οικείο και ξένο». Οι δομές αυτές είναι κοινές για τα άτομα μιας κοινότητας, τα οποία διαθέτουν κοινά συστήματα νοημάτων και συμβόλων, που αναφέρονται στις αντικειμενοποιήσεις της συνείδησης.

Ο ισχυρισμός ότι οι δρώντες δομούν το «ζωτικό κόσμο» τους είναι, όπως και οι περισσότεροι φιλοσοφικοί ισχυρισμοί, πολυσήμαντος. Σημαίνει δηλαδή, ανάλογα με την ερμηνεία που θα δοθεί, κάτι πολύ διαφορετικό, έτσι ώστε κάτω από μία ερμηνεία ο ισχυρισμός ενδέχεται να είναι αληθής αλλά και να αποτελεί συγχρόνως κοινοτοπία, ενώ κάτω από μία άλλη ερμηνεία παύει μεν να αποτελεί κοινοτοπία αλλά γίνεται συγχρόνως ψευδής.

Έτσι, ο ισχυρισμός ότι η «πραγματικότητα» είναι δημιούργημα των ανθρώπων μπορεί να ερμηνευθεί με την έννοια ότι τα άτομα σχηματίζουν με βάση τις εμπειρίες τους έναν προσανατολισμό προς την πραγματικότητα, ο οποίος κατευθύνει τη δράση τους. Όχι μόνο οι άνθρωποι αλλά και άλλοι ανώτεροι οργανισμοί σχηματίζουν έναν «γνωστικό χάρτη» του περιβάλλοντός τους, κατά τον όρο του εκπροσώπου του Γνωστικού Μπεχαβιορισμού Edward Tolman. Είναι γνωστό από την έρευνα της συμπεριφοράς των ζώων ότι και τα ανώτερα θηλαστικά «οργανώνουν» το σημαντικό περιβάλλον τους έτσι ώστε αυτό χαρακτηρίζεται επίσης από δομές «εγγύτητας και απόστασης», «οικείου και ξένου» κλπ. Είναι σαφές ότι, για παράδειγμα, ο σκύλος συμπεριφέρεται στο χώρο τον οποίο αντιλαμβάνεται ως «δικό του» πολύ διαφορετικά από ό,τι εκτός αυτού του χώρου. Επιπλέον υπάρχουν σε υποτυπώδη μορφή «κοινά νοήματα», τα οποία είναι δεδομένα από τον

ενστικτώδη προικισμό τού κάθε είδους, ώστε είναι άμεσα σε θέση να διακρίνουν μία επιθετική από μία μη επιθετική συμπεριφορά.

Με αυτή τη νατουραλιστική έννοια, είναι αυτονόητο ότι η πραγματικότητα, προς την οποία προσανατολίζεται η ανθρώπινη δράση, είναι δημιούργημα των εμπειριών, φυσικά και των γνωστικών ικανοτήτων των ανθρώπων και αντίστοιχα των άλλων οργανισμών. Αυτός ο αναμφισβήτητα ορθός αλλά και κοινότοπος ισχυρισμός δεν συνεπάγεται ωστόσο ότι οι ποικίλες υποκειμενικές αντιλήψεις της πραγματικότητας, που διαμορφώνουν τα άτομα, οι ομάδες και οι κοινωνίες, συμπίπτουν με την πραγματικότητα «καθεαυτή». Ούτε βέβαια ότι οι ποικίλες αυτές αναπαραστάσεις και αντιλήψεις έχουν καμία σχέση με την επιστημονική όψη της πραγματικότητας. Με αυτή τη νατουραλιστική έννοια –αλλά μόνο με αυτή– μπορεί κανείς χωρίς κανένα πρόβλημα να θεωρήσει ότι ο παραπάνω ισχυρισμός (ότι η πραγματικότητα, που έχει άμεση σχέση με τη δράση και επιβίωση του ανθρώπου, είναι δημιούργημα των ανθρώπων) είναι ορθός.

Ο Husserl ωστόσο εννοεί κάτι πολύ διαφορετικό με τον ισχυρισμό ότι ο κόσμος είναι δημιούργημα του ανθρώπου. Εννοεί ότι «ο κόσμος ως "ζωτικός κόσμος" (Lebenswelt) του ανθρώπου έχει ήδη προεπιστημονικά τις "ίδιες" δομές, όπως αυτές που προϋποθέτουν και αναπτύσσουν οι Φυσικές Επιστήμες» (1962: 142)[8]. Στην ανάπτυξη αυτής της φιλοσοφικής θεματικής γίνεται σαφές ότι, κατά την άποψη του Husserl, οι Φυσικομαθηματικές Επιστήμες εξυπηρετούν τους ίδιους πρακτικούς σκοπούς που εξυπηρετεί και το απόθεμα των προεπιστημονικών γνώσεων στην ικανοποίηση των αναγκών του ανθρώπου στο πλαίσιο του «ζωτικού κόσμου».

Αυτό το τελευταίο θα μπορούσε κανείς να το αποδεχτεί, αν ο Husserl εννοούσε τις πρακτικές εφαρμογές των θεωρητικών γνώσεων που παράγονται από τις Φυσικές Επιστήμες. Δεν εννοεί ωστόσο αυτό, αλλά διατυπώνει τον πολύ πιο βαρυσήμαντο ισχυρισμό ότι η ισχύς (Geltung) των Φυσικομαθηματικών Επιστημών στηρίζεται στο προεπιστημονικό υπόβαθρο του «ζωτικού κόσμου», που σημαίνει ότι ο Husserl προσπαθεί με κάθε τρόπο **να σχετικοποιήσει ριζικά και να περιορίσει την εγκυρότητα της επιστημονικής γνώσης**.

Σύμφωνα με αυτόν το μεταφυσικό ισχυρισμό, ο «ζωτικός κόσμος» αποτελεί το «υπερβατικό πλαίσιο» που συγκροτεί τη γνώση, το οποίο είναι ανάλογο προς το «υπερβατικό υποκείμενο» του Kant αλλά βρίσκεται σε ριζική αντιπαράθεση προς τη φιλοσοφία του Kant, του οποίου οι γνωσιοθεωρητικές προϋποθέσεις και το επίπεδο της φιλοσοφικής

σκέψης είναι πολύ διαφορετικά. Συνέπεια αυτής της ανύψωσης του «ζωτικού κόσμου» από τον Husserl στη θέση ενός «υπερβατικού πλαισίου» που (υποτίθεται ότι) συγκροτεί τη γνώση είναι ότι αυτός ο «ζωτικός κόσμος» δεν μπορεί να ερευνηθεί με τις μεθόδους των Μαθηματικών Επιστημών, της Πειραματικής Ψυχολογίας και της Μαθηματικής Κοινωνιολογίας, αλλά μόνο με «φιλοσοφική ανάλυση». Σ' αυτή την ανάλυση, ο φιλόσοφος «απέχει» από τους πρακτικούς στόχους του «ζωτικού κόσμου» του και επικεντρώνεται στα γενικά χαρακτηριστικά του ζωτικού κόσμου ως υπερβατικού πλαισίου που a priori συγκροτεί κάθε γνώση.

Η φιλοσοφία του Husserl διαμορφώθηκε ως αντίδραση από τη μια πλευρά στην πρόοδο των Φυσικομαθηματικών Επιστημών σε μία χρονική περίοδο που κυριαρχήθηκε διεθνώς από την αλματώδη πρόοδο και τα εξαιρετικά επιτεύγματα αυτών των επιστημών. Ήταν η περίοδος της ανόδου της Θεωρίας της Σχετικότητας του Einstein, που άλλαξε την εικόνα του Σύμπαντος, η οποία είχε ισχύσει προηγουμένως για περισσότερο από δύο αιώνες. Από την άλλη πλευρά, η φιλοσοφία του Husserl χαρακτηρίστηκε από την ιδιαίτερα έντονη αντίδρασή της στην Πειραματική Ψυχολογία και από την προσπάθειά της να εμποδίσει την είσοδο του επιστημονικού ορθολογισμού στο χώρο των Κοινωνικών Επιστημών.

Σημαντική συνέπεια του αντιεπιστημονικού πνεύματος που χαρακτηρίζει τη φαινομενολογία είναι το γεγονός ότι ο επιφανέστερος μαθητής και συνεχιστής της φιλοσοφίας του Husserl, Martin Heidegger, είναι ένας από τους πιο αντιδραστικούς –τόσο με την πολιτική όσο και με την επιστημολογική σημασία της έννοιας– φιλοσόφους, ο οποίος εφάρμοσε τις ιδέες της φαινομενολογίας παραλαμβάνοντας συγχρόνως την αρνητική στάση του Husserl προς την επιστήμη στη διαμόρφωση της δικής του υπαρξιστικής φιλοσοφίας. Δεδομένου ότι οι μαθητές ενσαρκώνουν τις ιδέες που περιέχονται δυνάμει στα πνευματικά σπέρματα των δασκάλων τους, η φιλοσοφία του Heidegger εκφράζει πλήρως το αντιεπιστημονικό πνεύμα της φαινομενολογίας του Husserl. Η φιλοσοφία του Heidegger περιέχει από τη μια πλευρά μια φιλοσοφική απολογία του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού μαζί με μια αποθέωση του Φύρερ. Όπως έγραφε ο Heidegger το 1933 στη *Φοιτητική Εφημερίδα* του Freiburg, απευθυνόμενος στους φοιτητές, «Δεν πρέπει να είναι θεωρήματα και "ιδέες" οι κανόνες του Είναι σας. Ο Φύρερ ο ίδιος και μόνον ο Φύρερ είναι η σημερινή και η μελλοντική γερμανική πραγματικότητα και ο νόμος της»[9]. Η φιλοσοφία του Heidegger συ-

γκέντρωσε γι' αυτόν το λόγο τη δριμεία κριτική των νεομαρξιστών της Σχολής της Φρανκφούρτης, και κυρίως του Theodor W. Adorno και του Herbert Marcuse.

Από την άλλη πλευρά, εξίσου απαράδεκτη, όσο οι πολιτικές απόψεις του Heidegger, είναι και η επιστημολογική τοποθέτησή του, την οποία παρέλαβε από τον Husserl, ώστε και από πλευράς των εκπροσώπων του Λογικού Εμπειρισμού διατυπώθηκε μία πέρα για πέρα απορριπτική κριτική της φιλοσοφίας του Heidegger. Ο Rudolf Carnap χρησιμοποιεί στην εργασία του, που αναφέρθηκε παραπάνω, τις προτάσεις του Heidegger ως παραδείγματα «γνωστικής ανοησίας», που παρήχθησαν από την κατάχρηση των κανόνων της γλώσσας.

Κλείνοντας την αναγκαστικά σύντομη συζήτηση αναφορικά με τις προϋποθέσεις της φαινομενολογίας, πρέπει να γίνουν στο σημείο αυτό οι εξής επισημάνσεις. Πρώτο, χωρίς να είναι δυνατή εδώ η ανάπτυξη του υπερβατολογικού επιχειρήματος, το οποίο παραπέμπει στη φιλοσοφία του Kant ως πηγή της υπερβατολογικής λύσης του προβλήματος της επαγωγής[10] που έθεσε ο David Hume, απορρίπτεται ο ισχυρισμός του Husserl και των φαινομενολόγων ότι οι έννοιες και οι προτάσεις του κοινωνικού επιστήμονα είναι αυθαίρετες «κατασκευές», τις οποίες εκείνος «επιβάλλει» στους δρώντες. Η απόρριψη τεκμηριώνεται με το γεγονός ότι από τις θεωρητικές προτάσεις των Κοινωνικών Επιστημών (Κοινωνιολογίας, Ψυχολογίας, Οικονομικής Επιστήμης) συνάγονται **ορθές προγνώσεις** της συμπεριφοράς των δρώντων, ενώ αυτό δεν είναι δυνατό αν ο κοινωνικός επιστήμονας βασιστεί και οικειοποιηθεί τις έννοιες των ίδιων των δρώντων. Για παράδειγμα, από τις έννοιες και τα νοήματα των δρώντων του σοβιετικού συστήματος δεν θα μπορούσε κανείς ποτέ να συναγάγει ότι αυτό το σύστημα θα κατέρρεε. Ο Talcott Parsons ωστόσο, εφαρμόζοντας τις προτάσεις της δομολειτουργικής κοινωνιολογικής θεωρίας του, **της οποίας οι έννοιες είναι λογικά ασύμβατες με τις «έννοιες των δρώντων»** του σοβιετικού συστήματος, διατύπωσε 25 χρόνια πριν από την κατάρρευση του σοβιετικού συστήματος την πρόγνωση ότι το σύστημα αυτό θα κατέρρεε. Αυτή ήταν η με απόσταση σημαντικότερη πρόγνωση σε όλη την έως σήμερα ιστορία της Κοινωνιολογίας:

> «Μου είναι σαφές τι συνάγεται από την παραπάνω θέση: ότι το ολοκληρωτικό κομμουνιστικό σύστημα δεν θα είναι μακροπρόθεσμα πιθανώς σε θέση να ανταγωνιστεί τη "δημοκρατία" με τις πολιτικές ικανότητες και τους μηχανισμούς ενσωμάτωσης (integrative capacities) που διαθέτει η δεύτερη. Διατυπώνω πράγ-

> ματι την πρόγνωση ότι η κομμουνιστική οργάνωση της κοινωνίας θα αποδειχτεί ασταθής και θα αναγκαστεί να προσαρμοστεί προς την κατεύθυνση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας με πλουραλιστικό σύστημα πολιτικών κομμάτων ή θα "παλινδρομήσει" προς την κατεύθυνση λιγότερο ανεπτυγμένων και πολιτικά λιγότερο αποτελεσματικών μορφών κοινωνικής οργάνωσης» (1970: 70-71).

Συνεπώς, η οικοδόμηση των εννοιών και των θεωρητικών συστημάτων των Κοινωνικών Επιστημών είναι λογικά εντελώς ανεξάρτητη από τα «νοήματα» των δρώντων. Οι έννοιες των δρώντων και τα νοήματά τους δεν υπεισέρχονται **ως επιστημονικές έννοιες** στο εννοιολογικό πλαίσιο της Κοινωνικής Επιστήμης, αλλά **ως δεδομένα**, στα οποία αποδίδεται εντελώς διαφορετικό νόημα στο πλαίσιο αυτό[11].

Όσον αφορά τώρα τον ισχυρισμό της εθνομεθοδολογίας ότι κάθε πολιτισμός (και, κατ' επέκταση, κάθε κοινωνία) είναι «μοναδικός» και συνεπώς οι διάφοροι πολιτισμοί δεν είναι συγκρίσιμοι μεταξύ τους με βάση κοινές κατηγορίες, ο ισχυρισμός αυτός απορρίπτεται με την **καθολική διαπίστωση κοινών δομών και λειτουργιών σε κοινωνίες του ίδιου επιπέδου εξέλιξης**. Γιατί είναι σαφές ότι δεν μπορούν να συγκριθούν άμεσα κοινωνίες σε πολύ διαφορετικά επίπεδα εξέλιξης. Έτσι, η διαπίστωση ότι σε κάποιους κατοίκους της Πολυνησίας παρατηρούνται συμπεριφορές πολύ διαφορετικές από αυτές που παρατηρούνται στις κοινωνίες του Δυτικού Κόσμου δεν έχει καμία κοινωνιολογική σημασία, επειδή η σύγκριση δεν είναι δυνατή. Η συστηματική σύγκριση είναι δυνατή ανάμεσα σε κοινωνίες του ίδιου ή παρόμοιου επιπέδου βιομηχανικής ανάπτυξης. Σ' αυτή την περίπτωση ακριβώς **η σύγκριση αποδεικνύει τις κοινές λειτουργικές απαιτήσεις** οι οποίες πρέπει να εκπληρωθούν από τις κοινωνικές δομές, γιατί διαφορετικά η συγκεκριμένη κοινωνία θα αντιμετωπίσει προβλήματα επιβίωσης. Η αναγνώριση του γεγονότος ότι οι βιομηχανικές κοινωνίες αντιμετωπίζουν, ανεξάρτητα από τον τύπο του κοινωνικού συστήματος (καπιταλιστικού-σοσιαλιστικού, όσο ήταν υπαρκτό), τα ίδια λειτουργικά προβλήματα ήταν μία από τις σημαντικότερες κοινωνιολογικές διαπιστώσεις των τελευταίων δεκαετιών. Μία ιστορικά εντυπωσιακή απόδειξη των κοινών λειτουργικών αναγκαιοτήτων σε διαφορετικά συστήματα αποτέλεσε το γεγονός ότι μέσα σε λίγους μόνο μήνες μετά την κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους, το 1917, και αφού χρεοκόπησαν σε συντομότατο διάστημα οι επιχειρήσεις που είχαν

αναλάβει οι εργάτες, ο Λένιν, αντιμετωπίζοντας την πιεστική ανάγκη της αύξησης της οικονομικής παραγωγικότητας, επανέφερε τον manager, ως «σοσιαλιστικό διευθυντή» της επιχείρησης με δικτατορικές εξουσίες. Έτσι, μετά την κατάληψη της εξουσίας αντεστράφη πλήρως, λόγω των οικονομικών αναγκαιοτήτων, η πολιτική των μπολσεβίκων απέναντι στους εργάτες. Απαιτήθηκε απόλυτη πειθαρχία, σύνδεση του μισθού με την παραγωγικότητα του εργάτη και εισαγωγή του καπιταλιστικού συστήματος του «Τεϋλορισμού», το οποίο επέβαλε στον εργάτη τη μέγιστη δυνατή αποτελεσματικότητα στην εργασία του (Lenin, 1966: 753). Με αυτά τα μέτρα εισήχθη η «στρατιωτικοποίηση της εργασίας», που συνεπαγόταν δρακόντεια μέτρα και ποινές για τους εργάτες, με στόχο την επίτευξη μέγιστης παραγωγικότητας.

Η παρά τα μέτρα αυτά οικονομική αναποτελεσματικότητα των δομών του σοσιαλιστικού συστήματος, η οποία οδήγησε σε τελευταία ανάλυση και στην πτώση του, είναι η γενική απόδειξη ότι σε ένα δεδομένο επίπεδο εξέλιξης κοινωνικών συστημάτων υπάρχουν συγκεκριμένες λειτουργικές απαιτήσεις, οι οποίες δεν μπορούν να εκπληρωθούν από οποιεσδήποτε δομές αλλά μόνο από συγκεκριμένες. Αποδείχτηκε δηλαδή ότι υπάρχει ένας πολύ περιορισμένος αριθμός συγκεκριμένων δομικών λύσεων των λειτουργικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν όλες οι κοινωνίες του ίδιου επιπέδου εξέλιξης.

Η παραπάνω διαπίστωση, ότι η σύγκριση είναι δυνατή και επιστημονικά γόνιμη μόνο ανάμεσα σε κοινωνίες του ίδιου ή παραπλήσιου επιπέδου βιομηχανικής ανάπτυξης, ισχύει φυσικά αναλόγως και για κοινωνίες σε άλλα επίπεδα κοινωνικής εξέλιξης. Έτσι, πρωτόγονες κοινωνίες μπορούν να συγκριθούν συστηματικά μόνο με άλλες επίσης πρωτόγονες κοινωνίες, όπως έγινε σαφές από το έργο του Radcliffe-Brown, ο οποίος θεωρεί χαρακτηριστικά την Κοινωνική Ανθρωπολογία ως κλάδο της Συγκριτικής Κοινωνιολογίας[12].

Από την ανάπτυξη των παραπάνω επιχειρημάτων συνάγεται ότι οι ισχυρισμοί σχετικά με την υποτιθέμενη «μοναδικότητα» και «μη συγκρισιμότητα» των πολιτισμών χάνουν διαρκώς έδαφος, στο μέτρο που η πρόοδος των Κοινωνικών Επιστημών αποκαλύπτει σταθερές νομοτελειακές σχέσεις (invariant relationships) ανάμεσα στα δομικά στοιχεία διαφορετικών πολιτισμών και διαφορετικών κοινωνιών. Το αρνητικό ωστόσο αποτέλεσμα αυτής της άγονης και αναχρονιστικής επιστημολογικής επιχειρηματολογίας είναι ότι εμπόδισε για δεκαετίες την ανάπτυξη της εμπειρικο-μαθηματικής έρευνας, τόσο στη Συγκριτική Εκπαίδευση όσο και στην Παιδαγωγική γενικότερα. Αντίθετα, στις θεω-

ρητικά και μεθοδολογικά ανεπτυγμένες περιοχές της Πολιτικής Επιστήμης και της Κοινωνιολογίας, όπως συγκεκριμένα στο χώρο των θεωριών της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και κοινωνικής κινητικότητας, η συστηματική σύγκριση των κοινωνικών συστημάτων οδήγησε στη σαφή τεκμηρίωση ορισμένων θεωρητικών υποθέσεων –και αντίστοιχα στην απόρριψη άλλων– και συνετέλεσε έτσι σημαντικά στη διεύρυνση της κοινωνιολογικής γνώσης. Θα αναφερθούμε συνεπώς γι᾽ αυτόν το λόγο σε συγκριτικές έρευνες της Κοινωνιολογίας, για να αντλήσουμε παραδειγματικά ορισμένα συμπεράσματα που αφορούν τη συγκριτική έρευνα γενικότερα.

3. «Cross-national research»: Συγκριτική έρευνα στην Κοινωνιολογία

Από την έρευνα, είτε αυτή ονομάζεται «συγκριτική» είτε όχι, μπορεί τότε μόνο να προκύψει επιστημονικό όφελος, με την έννοια της ουσιαστικής διεύρυνσης της γνώσης, όταν η έρευνα ξεκινά από θεωρητικές υποθέσεις. Θεωρητικές υποθέσεις προϋποθέτουν θεωρίες, οι οποίες από πλευράς τους είναι αποτέλεσμα προηγούμενων γνωστικών διεργασιών. Οι πρώτες θεωρίες που διατυπώθηκαν στις αρχικές φάσεις της εξέλιξης των επιστημών ήταν συχνά απόρροια φιλοσοφικών συστημάτων. Στην Κοινωνιολογία υπάρχει παράδοση μεγαλεπήβολων θεωριών –grand theories– της κοινωνικής εξέλιξης, ορισμένες από τις οποίες ξεκίνησαν από την κοινωνική φιλοσοφία αλλά στήριξαν στη συνέχεια τις βασικές προτάσεις τους, τουλάχιστον κατά ένα μέρος, στα δεδομένα της πραγματικότητας.

Η θεωρία του Μαρξ είναι για πολλούς το κατ᾽ εξοχήν παράδειγμα μιας μεγαλεπήβολης μακροκοινωνιολογικής θεωρίας, η οποία διατύπωσε τους υποτιθέμενους νόμους της ιστορικής πορείας που θα ακολουθούσε –θεωρητικά, κατά τον Μαρξ– με νομοτελειακή αναγκαιότητα η εξέλιξη της κοινωνίας. Όπως διατύπωσε ο Μαρξ στον πρόλογο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, του κύριου θεωρητικού συγγράμματός του, «ο απώτερος στόχος αυτού του έργου είναι να αποκαλύψει τον οικονομικό νόμο της κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας»[13]. Από τον οικονομικό αυτό «νόμο», τον οποίο ο Μαρξ χαρακτηρίζει στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* πιο συγκεκριμένα ως το «νόμο της πτωτικής τάσης της αναλογίας του κέρδους»[14] συνήγαγε την προλεταριοποίηση του μέγιστου τμήματος της κοινωνίας και την αναπόφευκτη γενική ποιοτική υποβάθμιση (deskilling) της εργασίας, με την αυξανόμενη μηχανο-

ποίηση που χαρακτηρίζει τη βιομηχανική κοινωνία. Όλες οι ενδιάμεσες τάξεις, των μικροϊδιοκτητών, των ανεξάρτητων επαγγελματιών και των μικροαγροτών, θα εξαφανίζονταν και θα πρόβαλλαν, ως η ιστορικά τελευταία μορφή ταξικού ανταγωνισμού, οι δύο κύριες τάξεις: των ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής και των εργατών, οι οποίοι κατέχουν και μπορούν να ανταλλάξουν στην αγορά μόνο ένα αγαθό, την εργατική τους δύναμη.

Από αυτήν τη μακροκοινωνιολογική θεωρία της ιστορικής εξέλιξης του Μαρξ η σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία της κοινωνικής διαστρωμάτωσης συνήγαγε και ανέλαβε να ελέγξει εμπειρικά την επιμέρους θεωρητική υπόθεση της προλεταριοποίησης: υπερισχύει στη σύγχρονη κοινωνία η καθοδική κοινωνική κινητικότητα, δηλαδή η υποβάθμιση του κοινωνικού και επαγγελματικού status της μεγάλης πλειοψηφίας των εργαζομένων; Αυτό ήταν ένα από τα κύρια ερωτήματα της κοινωνιολογικής έρευνας της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και κοινωνικής κινητικότητας στη μεταπολεμική περίοδο.

Από τη βασική πρόταση της θεωρίας του Μαρξ, ότι ο βαθμός της προλεταριοποίησης είναι τόσο υψηλότερος όσο πιο ανεπτυγμένη είναι μια καπιταλιστική οικονομία –και αυτό σήμαινε: όσο πιο οξυμένη είναι η «βασική αντίφαση εργασίας και κεφαλαίου»– συνάγεται και **η κύρια διάσταση της σύγκρισης** των κοινωνιών. Λιγότερο ανεπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες συγκρίθηκαν με περισσότερο ανεπτυγμένες για να ελεγχθεί αυτή η βαρύγδουπη νομοτελειακή, κατά τις προϋποθέσεις του Μαρξ, υπόθεση.

Η σύγκριση αυτή απέδειξε ήδη πολύ νωρίς ότι τα δεδομένα αντέφασκαν προς τις προγνώσεις που συνήγαγε ο Μαρξ από τη θεωρία του[15]. Πρώτο, η τεχνολογική ανάπτυξη και το αυξανόμενο εύρος της εφαρμογής επιστημονικών γνώσεων σε όλους τους τομείς της κοινωνίας και της οικονομίας αύξησε κατακόρυφα τον αριθμό των θέσεων που απαιτούν τριτοβάθμια εκπαίδευση. Όπως διατυπώθηκε από τους Blau και Duncan στη μεγάλη και ιδιαίτερα σημαντική έρευνά τους,

> «...βασικά δομικά γνωρίσματα της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας είναι η αιτία της υψηλής επαγγελματικής κινητικότητας που τη χαρακτηρίζει... Μακροπρόθεσμα... η τεχνολογική ανάπτυξη αύξησε αναμφισβήτητα τις ευκαιρίες ανοδικής κινητικότητας και θα συνεχίσει να επιδρά στο μέλλον προς αυτή την κατεύθυνση... Η μεγάλη διεύρυνση των επαγγελματικών ομάδων στην κορυφή της ιεραρχίας σε συνδυασμό συγχρόνως με τη συρρίκνωση των χαμηλών στρωμάτων ήταν η βασική αιτία που

προώθησε την ανοδική κινητικότητα. Η εξαφάνιση των απλών εργασιών με την αυτοματοποίηση, μολονότι εμπόδισε βραχυπρόθεσμα την επαγγελματική άνοδο ορισμένων ατόμων, διανοίγει μακροπρόθεσμα νέες οδούς ανοδικής κινητικότητας...» (1967: 426-427).

Έτσι, όχι υποβάθμιση (deskilling)[16], όπως προέβλεψε ο Μαρξ, αλλά αναβάθμιση (upgrading) ήταν η μακροκοινωνιολογική συνέπεια της τεχνολογικής εξέλιξης. Δεύτερο, εκτός από αυτήν τη δομικά καθορισμένη ανοδική κινητικότητα, που οφείλεται στη δημιουργία περισσότερων υψηλών θέσεων, δηλαδή στη μεταβολή της κοινωνικής δομής, οι έρευνες της κοινωνικής κινητικότητας διακρίνουν μέσα στη συνολική κινητικότητα εκείνο το ανεξάρτητο από τη δομική κινητικότητα ποσοστό της ανοδικής κινητικότητας το οποίο οφείλεται στη διεύρυνση των κοινωνικών ευκαιριών μέσω της εκπαίδευσης, με τη σταδιακή εξάλειψη των κοινωνικών διακρίσεων και με άλλους τρόπους.

Όπως έγινε σαφές, οι μακροκοινωνιολογικές θεωρίες της Κοινωνιολογίας, που διατυπώνουν προγνώσεις για την πορεία της εξέλιξης των κοινωνιών, μπορούν να ελεγχθούν μόνο με συγκριτικές έρευνες. Από την άλλη πλευρά γίνεται εξίσου σαφές ότι οι συγκριτικές έρευνες αποδίδουν τότε μόνο ουσιαστικά αποτελέσματα όταν οι συγκρίσεις τους καθοδηγούνται από θεωρίες και υποθέσεις, όπως στην παραπάνω περίπτωση. Η έρευνα CASMIN, η οποία είναι μία από τις μεγαλύτερες συγκριτικές έρευνες που έγιναν στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες έως σήμερα, τεκμηρίωσε τις παραπάνω υποθέσεις και παρήγαγε επιπλέον σημαντικές επιμέρους διαπιστώσεις, που εν μέρει απάντησαν προηγούμενα ερωτήματα, εν μέρει έθεσαν νέα.

Στο παρόν πλαίσιο δεν ενδιαφέρουν τα ουσιαστικά πορίσματα αυτής της έρευνας αλλά οι μεθοδολογικές προϋποθέσεις της, που αφορούν τις ιδιαιτερότητες της συγκριτικής έρευνας. Η επίτευξη ενός υψηλού βαθμού εγκυρότητας στη συγκριτική έρευνα θέτει υψηλές απαιτήσεις στη μεθοδολογία της έρευνας. Από τη θετική πλευρά, πριν αναφερθούμε στα προβλήματα, ισχύει ότι στις ανεπτυγμένες περιοχές της Κοινωνιολογίας, όπως η θεωρία της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, η συγκριτική έρευνα ξεκινά από συγκεκριμένες θεωρητικές υποθέσεις, όπως έγινε εμφανές, και δεν αναλώνεται σε άγονες «μεταθεωρητικές» συζητήσεις σχετικά με τη «μοναδικότητα» και τη «μη συγκρισιμότητα» των κοινωνιών και των πολιτισμών. Αυτές οι συζητήσεις ανήκουν, τουλάχιστον για την Κοινωνιολογία, στο παρελθόν. Ο

λόγος είναι ότι η Κοινωνιολογία (αναφέρομαι εδώ μόνο στις ανεπτυγμένες περιοχές της Κοινωνιολογίας) έχει δομήσει εννοιολογικά το αντικείμενό της σε πολύ υψηλότερο βαθμό από ό,τι η Παιδαγωγική, έτσι ώστε στη συγκρότηση αυτή έχουν οριστεί στοιχεία και μονάδες της ανάλυσης που είναι ενιαία σε όλες τις κοινωνίες και συγχρόνως σημαντικά για την εξήγηση της κοινωνικής συμπεριφοράς, που σημαίνει ότι δεν είναι αυθαίρετες κατασκευές. Έτσι, αναγνωρίστηκε ότι **σε κάθε κοινωνία ανεξαιρέτως υπάρχει μια ιεραρχία των κοινωνικών θέσεων** που συγκροτεί το σύστημα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, όπως επίσης ότι σε κάθε κοινωνία υπάρχουν οδοί και ευκαιρίες –μικρές ή μεγάλες– ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας. Αυτά τα δεδομένα είναι θεμελιώδη και καθορίζουν ουσιαστικά όλο το εύρος της κοινωνικής συμπεριφοράς και τον ίδιο το χαρακτήρα του κοινωνικού συστήματος συνολικά.

Παρά τη σαφή θεωρητική αφετηρία των συγκριτικών ερευνών στην Κοινωνιολογία, η σύγκριση αντιμετωπίζει και στην κοινωνιολογική έρευνα σημαντικά προβλήματα, που προκύπτουν από το γεγονός ότι οι κοινωνίες είναι σύνθετα συστήματα με ιδιαιτερότητες, οι οποίες προήλθαν από εξωγενείς για τα μοντέλα της κοινωνικής κινητικότητας παράγοντες. Τέτοιοι παράγοντες ενδέχεται να είναι η διαφορετική ιστορική πορεία που διέγραψαν οι επιμέρους κοινωνίες, η πολιτική που ακολουθείται σε σχέση με την προώθηση της κινητικότητας, οι εθνικές και θρησκευτικές παραδόσεις –στο μέτρο που είναι ενεργές– όπως και πολλοί άλλοι παράγοντες[17]. Αυτές οι ιδιογραφικές ιδιαιτερότητες επιβάλλουν ορισμένες φορές, σε αρχικά στάδια της έρευνας, την πρόσβαση στο αντικείμενο με τη μέθοδο της μελέτης περίπτωσης (case study). Η μελέτη περίπτωσης δεν είναι φυσικά αυτοσκοπός αλλά αποτελεί την προετοιμασία για να διασφαλιστεί η εγκυρότητα των μετρήσεων, ώστε να μην «πέσουν στο κενό» τα εργαλεία της νομοθετικά προσανατολισμένης κύριας έρευνας.

Για να γίνει το επιχείρημα εντελώς σαφές, αναφέρω ένα απλό παράδειγμα, που προέκυψε στη συνεργασία μου με Γερμανούς ερευνητές. Οι Γερμανοί, όπως και οι άλλοι Ευρωπαίοι από τις υψηλά οργανωμένες κοινωνίες του Βορρά, υπέθεταν ότι στην Ελλάδα ισχύει, όπως στις κοινωνίες τους, ότι σε κάθε μετακόμιση οι πολίτες είναι υποχρεωμένοι να δηλώσουν μέσα σε 48 ώρες τη νέα κατοικία τους στο δήμο ή στην κοινότητα στην οποία μετακομίζουν, προσκομίζοντας βεβαίωση από το δήμο ή την κοινότητα της προηγούμενης κατοικίας ότι αποχώρησαν. Συνέπεια του γεγονότος ότι στην Ελλάδα δεν ισχύει ένας τέ-

τοιος νόμος είναι ότι άτομα που εργάζονται εδώ και δεκαετίες στο εξωτερικό φέρονται ως δημότες του δήμου τους στην Ελλάδα. Έτσι τα στατιστικά δεδομένα του πληθυσμού δήμων και κοινοτήτων έχουν –ειδικά στις περιοχές με υψηλά ποσοστά μετανάστευσης– πολύ χαμηλή εγκυρότητα όταν πρόκειται να χρησιμοποιηθούν σε επιστημονικές αναλύσεις της περιφερειακής κατανομής του πληθυσμού στην Ελλάδα. Για παράδειγμα, στα μέσα της δεκαετίας του 1980 τα πληθυσμιακά στοιχεία εμφάνιζαν ένα πολύ υψηλό ποσοστό αγροτικού πληθυσμού (29%), ενώ μεγάλο μέρος αυτών των ατόμων που εμφανίζονταν ως «αγροτικός» πληθυσμός στην Ελλάδα ζούσαν και εργάζονταν προ πολλού στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα της Γερμανίας. Αυτές τις ιδιαιτερότητες ήμουν υποχρεωμένος να τις εξηγήσω σε Γερμανό συνάδελφο, ο οποίος έχοντας τα πληθυσμιακά δεδομένα της Ελλάδας από τη *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος* της ΕΣΥΕ ενδιαφερόταν να κάνει αναλύσεις της περιφερειακής κατανομής του πληθυσμού και των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα.

Τέτοιες και άλλες ιδιογραφικές ιδιαιτερότητες, που αφορούν όχι μόνο τη στατιστική καταγραφή της πραγματικότητας αλλά και άλλες πραγματικές επιδράσεις παραγόντων, όπως οι εθνικές παραδόσεις, πρέπει να φέρει στο φως η προκαταρκτική μελέτη περίπτωσης, ώστε να αποφευχθούν σφάλματα σε συγκρίσεις μη συγκρίσιμων μεγεθών[18]. Όταν γίνουν γνωστές και ληφθούν υπόψη αυτές οι ιδιαιτερότητες του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο πρόκειται να μετρηθούν τα μεγέθη της κοινωνικής κινητικότητας, έχει λήξει ο ρόλος της μελέτης περίπτωσης που ανέλυσε «ποιοτικά» το κοινωνικό πλαίσιο της επιμέρους χώρας.

Ετσι, όταν διασφαλιστεί η συγκρισιμότητα των μεγεθών στις επιμέρους περιπτώσεις, οι κοινωνίες παύουν να ενδιαφέρουν την ανάλυση ως **ιδιαίτερο πλαίσιο** η κάθε μία και γίνονται **μονάδες** της ανάλυσης, επάνω στις οποίες μπορεί να εφαρμοστούν σύνθετες μέθοδοι στατιστικής ανάλυσης, όπως ειδικά η παλινδρομική ανάλυση. Στην παλινδρομική εξίσωση δεν θα υπάρχουν πια φυσικά τα ονόματα των χωρών αλλά μόνο τα ονόματα (=τα σύμβολα) των μεταβλητών. Θα έχουμε δηλαδή, σε συγκεκριμένες αναλύσεις, στην αριστερή πλευρά της εξίσωσης ως εξαρτημένη μεταβλητή «Ψ» τη μεταβλητή «ποσοστό κοινωνικής κινητικότητας» και στη δεξιά πλευρά ως καθοριστικές παραμέτρους X_1, X_2,…X_ν μεταβλητές όπως «επίπεδο εκβιομηχάνισης», «βαθμός ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών», «ανισότητα της κατανομής του εισοδήματος», «πολιτική σύνθεση των κυβερνήσεων» και άλλες.

Όπως το διατυπώνουν οι Erikson και Goldthorpe στο κύριο δημοσίευμα που παρουσιάζει την έρευνα CASMIN,

> "…those who work primary with 'quantitative' data, derived from survey research or official statistics, and whose strategy is essentially that of taking nations… not simply as providing the context of analysis but as being in fact the units of analysis differences among which are then to be explained through the same multivariate techniques as would be applied in regard to differences among individuals. Thus, while adherents of the former approach [the qualitative, M.K.] tend to be highly sensitive to the specificities of national histories and cultures –sometimes to the point at which their general arguments may no longer be easy to discern– adherents of the latter approach are guided by the radical programme of conceptually transcending all such specificities or, as expressed in the well known phrase …of 'replacing the names of nations with the names of variables'…"[19].

Με αυτό το ριζοσπαστικό πρόγραμμα που χαρακτήρισαν παραπάνω οι Erikson και Goldthorpe, το οποίο ακολουθούν και οι ίδιοι χωρίς ωστόσο να παραβλέπουν τους περιορισμούς που επιβάλλουν προκαταρκτικές μελέτες περίπτωσης, η Κοινωνιολογία γίνεται «σκληρή» επιστήμη με την έννοια της «science». Ορισμένοι τομείς της Κοινωνιολογίας έχουν πράγματι διανύσει ένα σημαντικό μέρος του δρόμου προς αυτή την κατεύθυνση.

Επίλογος

Στην παρούσα εργασία υποστηρίχθηκε η θέση ότι η σύγκριση είναι η βασική λειτουργία με την οποία τεκμηριώνονται όχι μόνο επιστημονικές υποθέσεις αλλά και κάθε γνωστικός ισχυρισμός σε επιστημονικό ή σε προεπιστημονικό πλαίσιο. Επικράτησε ωστόσο, όπως είδαμε, να ονομάζονται «συγκριτικές» οι έρευνες που κατά κανόνα συγκρίνουν κοινωνίες ή κοινωνικά υποσυστήματα, όπως το εκπαιδευτικό ή το πολιτικό. Ως «συγκριτικές» χαρακτηρίζονται συνεπώς οι έρευνες που αναφέρονται σε μονάδες υψηλής συγκεντρωτικότητας ή μονάδες «τρίτου βαθμού», όπως τις χαρακτηρίσαμε. Η ορολογία αυτή είναι φυσικά συμβατική. Εξίσου συμβατική είναι, σύμφωνα με το παραπάνω σκε-

πτικό, και η θεσμική αυτονομία του «συγκριτικού κλάδου» στο πλαίσιο της Παιδαγωγικής.

Όταν μεταπολεμικά πρόβαλε στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος της Πολιτικής Επιστήμης το ερώτημα αν η πορεία των κοινωνιών προς τον εκσυγχρονισμό είναι ενιαία ή όχι, διεξήχθησαν ευρείες συγκριτικές έρευνες σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες και η θεματική αυτή χαρακτηρίστηκε ως «Comparative Politics». Παρά το σημαντικό ενδιαφέρον και τις ενέργειες που στράφηκαν σ' αυτήν τη θεματική για ένα διάστημα, λόγω της τότε μεγάλης επικαιρότητας του θέματος, δεν διαφαίνονται προοπτικές ούτε κάποια αναγκαιότητα να διατηρηθεί ένας ιδιαίτερος θεσμοθετημένος κλάδος της «Συγκριτικής Πολιτικής Επιστήμης». Ένας από τους επώνυμους πολιτικούς επιστήμονες του χώρου αυτού, ο Gabriel Almond, είναι της άποψης ότι η Συγκριτική Πολιτική Επιστήμη πρέπει να ενσωματωθεί στην Πολιτική και στην Κοινωνική Επιστήμη.

> «Είναι δύσκολο να θεωρήσει κανείς ότι η Συγκριτική Πολιτική Επιστήμη μπορεί να επιβιώσει μακροπρόθεσμα στο μέλλον ως ένας ιδιαίτερος κλάδος της Πολιτικής Επιστήμης. Φαίνεται μάλλον πιο πιθανό ότι η θετική της συνεισφορά συνίσταται –όπως συνέβη και με τη θεωρητική προσέγγιση που προηγήθηκε από αυτήν και η οποία επικεντρώνεται στην ανάλυση της πολιτικής συμπεριφοράς– στον εμπλουτισμό της Πολιτικής Επιστήμης συνολικά» (1968: 336)[20].

Το ίδιο ισχύει και στην Κοινωνιολογία, όπου δεν υπάρχει ένας θεσμοθετημένος κλάδος της «Συγκριτικής Κοινωνιολογίας», αλλά όπου θεωρείται ως αυτονόητο ότι μακροκοινωνιολογικές θεωρίες δεν μπορούν να ελεγχθούν παρά μόνο με συγκριτικές έρευνες που εστιάζονται στη σύγκριση κοινωνιών και των υποσυστημάτων τους. Έτσι, οι κοινωνιολόγοι που συμμετείχαν στην έρευνα CASMIN δεν κατέχουν κατά κανόνα, εκτός ίσως κάποιας εξαίρεσης, έδρες «Συγκριτικής Κοινωνιολογίας».

Είναι συνεπώς κάπως περίεργο το γεγονός ότι στην Κοινωνιολογία και στην Πολιτική Επιστήμη, όπου γίνονται ουσιαστικές συγκριτικές έρευνες, το όνομα του κλάδου και ο ορισμός των καθηγητικών εδρών δεν είναι θέματα που απασχολούν τους κοινωνιολόγους και τους πολιτειολόγους, ενώ στη Συγκριτική Εκπαίδευση, όπου δεν γίνονται, τουλάχιστον έως σήμερα, έρευνες παρόμοιων διαστάσεων και θεωρητικής εμβέλειας, το ενδιαφέρον στρέφεται έντονα στο όνομα και στην τυπική αυτονομία του κλάδου. Είναι προφανές ότι πρόοδος μπορεί τότε

μόνο να συντελεστεί, όταν το ενδιαφέρον για τη θεσμική μορφή της Συγκριτικής Εκπαίδευσης τεθεί σε δεύτερη μοίρα και οι ενέργειες στραφούν στη διατύπωση ουσιαστικών θεωρητικών υποθέσεων, οι οποίες θα είναι σε θέση να γονιμοποιήσουν τη συγκριτική έρευνα στην Παιδαγωγική.

Σημειώσεις

[1] Brezinka, W., *O Friedrich Schneider (1881 – 1974) συν-θεμελιωτής και κριτικός της Συγκριτικής Επιστήμης της Αγωγής*, Εισήγηση στο 2ο Διεθνές Συνέδριο *Η Παιδεία στην αυγή του 21ου αιώνα: Ιστορικές και Συγκριτικές Προσεγγίσεις*, Πάτρα 4-6 Οκτωβρίου 2002, χειρόγραφο, σ. 3

[2] Brezinka, W., *Κρίση και μέλλον της Παιδαγωγικής ως πανεπιστημιακού κλάδου*, Διάλεξη στο Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 8 Οκτωβρίου 2002, χειρόγραφο, σ. 1. Υπό δημοσίευση στην *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*.

[3] Βλ. Erikson, R. & Goldthorpe, J. (1993), *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*, Oxford.

[4] Βλ. σχετικά Mitter, W. (1996), "Vergleichende Methoden", στο Hierdeis, H., & Th. Hug (Hrsg.), *Taschenbuch Pädagogik*, Band 2, Hohengehren, σ. 641-651. Βλ. επίσης Schriewer, J. (1992), "The Method of Comparison and the Need for Externalization: Methodological Criteria and Sociological Concepts", στο Schriewer, J. & Holmes, B. (eds), *Theories and Methods in Comparative Education*, Frankfurt, σ. 25-83.

[5] Brezinka, W., *O Friedrich Schneider (1881-1974) συν-θεμελιωτής και κριτικός της Συγκριτικής Επιστήμης της Αγωγής*, Εισήγηση στο 2ο Διεθνές Συνέδριο *Η Παιδεία στην αυγή του 21ου αιώνα: Ιστορικές και Συγκριτικές Προσεγγίσεις*, Πάτρα 4-6 Οκτωβρίου 2002, χειρόγραφο, σ. 13.

[6] Για την κριτική της φαινομενολογίας και των συγγενών της προσεγγίσεων της εθνομεθοδολογίας και του ιντεραξιονισμού βλ. Κελπανίδης, Μ. (2002), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Θεωρίες και πραγματικότητα*, Αθήνα.

[7] Βλ. Epstein, E. (1992), "The Problematic Meaning of 'Comparison' in Comparative Education", στο Schriewer, J. & Holmes, B. (eds), *Theories and Methods in Comparative Education*, Frankfurt, σ. 3-23.

[8] Husserl, E. (1962), *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie*, Den Haag, σ. 142: "Die Welt als Lebenswelt hat schon vorwissenschaftlich die 'gleichen' Strukturen, als welche die objektiven Wissenschaften, in eins mit ihrer (…) Substruktion einer 'an sich' seienden, in 'Wahrheiten an sich' bestimmten Welt, als apriorische Strukturen voraussetzenden und systematisch in apriorischen Wissenschaften entfaltenden, in Wissenschaften vom Logos, von den universalen methodischen Normen, an welche jede Erkenntnis der 'an sich objektiv' seienden Welt sich binden muß".

[9] "Nicht Lehrsätze und Ideen seien die Regeln Eures Seins. Der Führer selbst und allein ist die heutige und künftige deutsche Wirklichkeit und ihr Gesetz". Heidegger, M., *Freiburger Studentenzeitung* Vol. 3, November 1933, παραπομπή κατά Marcuse, H. (1968), *Kultur und Gesellschaft* I, Frankfurt, σ. 54.

[10] Πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε ότι η Αναλυτική Φιλοσοφία έχει απορρίψει την υπερβατολογική λύση του προβλήματος της επαγωγής που έδωσε ο Kant. Βλ. σχετικά Καργόπουλος, Φ. (1990), *Το πρόβλημα της Επαγωγικής Λογικής*. Αναζητήσεις στη Λογική της Επιστημονικής Έρευνας, Θεσσαλονίκη.

[11] Αυτό το θέμα με απασχόλησε στη διδακτορική διατριβή μου. Βλ. Kelpanides, M., *Zur Problematik der logisch-methodologischen Einheit von Natur- und Sozialwissenschaften*, Frankfurt 1996.

[12] Βλ. Radcliffe-Brown, A.R. (1968), *Structure and Function in Primitive Society*, London, σ. 2-3.

[13] "…Es ist der letzte Endzweck dieses Werks, das ökonomische Bewegungsgesetz der modernen Gesellschaft zu enthüllen…". Marx, K.(1966), *Das Kapital*, Erster Band, Berlin (Ost), σ. 15-16.

[14] "Das Gesetz des tendenziellen Falls der Profitrate", βλ. Marx, K. (1966) *Das Kapital*, Dritter Band, Berlin (Ost), σ. 221-277.

[15] Για την αποτυχία των προγνώσεων του Μαρξ και τις αμυντικές στρατηγικές του ακαδημαϊκού νεομαρξισμού με στόχο να σωθεί η εσφαλμένη θεωρία, βλ. την εκτενή ανάλυση στο Kelpanides, M. (1999), *Das Scheitern der Marxischen Theorie und der Aufstieg des westlichen Neomarxismus. Über die Ursachen einer unzeitgemäßen Renaissance*, Bern.

[16] Αυτή η εσφαλμένη θέση κυριάρχησε στην Κοινωνιολογία (και κατ' επέκταση φυσικά και στην Παιδαγωγική) από τη δεκαετία του 1960 και αποπροσανατόλισε την κοινωνιολογική έρευνα προς άγονες αναζητήσεις. Βλ. τους εσφαλμένους ισχυρισμούς του Ulrich Beck κ.ά. στο Beck, U., Bolte K.M. & Brater, M. "Bildungsexpansion in der Sackgasse? Bildungspolitische Konsequenzen aktueller Theorieansätze zum Verhältnis von Bildung und Beschäftigung – Zur Einleitung der Podiumsdiskussion", στο Matthes, J. (ed.), *Sozialer Wandel in Europa. Verhandlungen des 19. Deutschen Soziologentages Berlin 1979*, Frankfurt 1979, σ. 688-719, παρ. σ. 701

[17] Για το θέμα της παράδοσης ως ιδιαίτερου εθνικού παράγοντα στη συγκριτική ανάλυση εκπαιδευτικών συστημάτων, βλ. Kazamias, A. & Massialas, B. (1965), *Tradition and Change in Education. A Comparative Study*, New York. Επίσης, Kazamias, A. (1966), *Education and the Quest for Modernity in Turkey*, Chicago.

[18] Για τα προβλήματα της σύγκρισης, βλ. Ματθαίου, Δ. (2000), *Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης*, Αθήνα, κυρίως σ. 171-215.

[19] «…Εκείνοι που εργάζονται κυρίως με "ποσοτικά" δεδομένα που παράγονται από επισκοπήσεις ή από επίσημες στατιστικές εφαρμόζουν ουσιαστικά ως στρατηγική τους να χρησιμοποιούν τις χώρες στην έρευνα όχι ως *πλαίσιο* της ανάλυσης αλλά ως *μονάδες* της ανάλυσης, έτσι ώστε οι διαφορές ανάμεσά τους εξηγούνται με τις ίδιες στατιστικές τεχνικές πολυδιάστατης ανάλυσης, όπως οι διαφορές ανάμεσα σε άτομα. Έτσι, ενώ οι εκπρόσωποι της προηγούμενης προσέγγισης [της ποιοτικής, Μ.Κ.] είναι κατά κανόνα εξαιρετικά ευαίσθητοι απέναντι στις ιδιαιτερότητες της εθνικής ιστορίας και του πολιτισμού της κάθε χώρας –μερικές φορές ως το σημείο, στο οποίο δεν είναι πια εύκολο να γίνει κατανοητό ποια είναι τα γενικά επιχειρήματά τους– οι

εκπρόσωποι της δεύτερης προσέγγισης ακολουθούν το ριζοσπαστικό πρόγραμμα που ξεπερνά εννοιολογικά όλες αυτές τις ιδιαιτερότητες ή, όπως εκφράζεται στη γνωστή φράση, "που αντικαθιστά τα ονόματα των χωρών με τα ονόματα των μεταβλητών"». Βλ. Erikson, R. & Goldthorpe, J., *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*, ό.π., σ. 60. [η μετάφρ. δική μου, Μ.Κ.]

[20] Βλ. επίσης Pennings, P., Keman H. & Kleinnijenhuis J. (1999) *Doing Research in Political Science. An Introduction to Comparative Methods and Statistics*, London, όπως και Keman, H. (ed.) (2002), *Comparative Democratic Politics*, London.

Βιβλιογραφία

Brezinka, W. (2002a), «Ο Friedrich Schneider (1881-1974) συν-θεμελιωτής και κριτικός της Συγκριτικής Επιστήμης της Αγωγής», Εισήγηση στο 2ο Διεθνές Συνέδριο *Η Παιδεία στην αυγή του 21ου αιώνα: Ιστορικές και Συγκριτικές Προσεγγίσεις*, Πάτρα 4-6 Οκτωβρίου 2002 (υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συνεδρίου).

Brezinka, W. (2002b), «Κρίση και μέλλον της Παιδαγωγικής ως πανεπιστημιακού κλάδου», Διάλεξη στο Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 8 Οκτωβρίου 2002 (υπό δημοσίευση στην *Παιδαγωγική Επιθεώρηση)*.

Durkheim, E. (1978), *Οι κανόνες της Κοινωνιολογικής Μεθόδου*, Αθήνα, Gutenberg.

Καργόπουλος, Φ. (1990), *Το πρόβλημα της Επαγωγικής Λογικής. Αναζητήσεις στη Λογική της Επιστημονικής Έρευνας*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας.

Κελπανίδης, Μ. (2002), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Θεωρίες και πραγματικότητα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Ματθαίου, Δ. (2000), *Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης*, Αθήνα (αυτοέκδοση).

Almond, G. (1968), «Comparative Politics» στο *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 13.

Beck, U., Bolte, M. & Brater, M. (1979) "Bildungsexpansion in der Sackgasse? Bildungspolitische Konsequenzen aktueller Theorieansätze zum Verhältnis von Bildung und Beschäftigung – Zur Einleitung der Podiumsdiskussion" στο Matthes, J. (ed.), *Sozialer Wandel in Europa. Verhandlungen des 19. Deutschen Soziologentages Berlin 1979*, Frankfurt, Campus.

Blau, P. & Duncan, O. (1967), *The American Occupational Structure*, New York, The Free Press.

Carnap, R. (1931), "Die Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache", *Erkenntnis*, Bd. 2.

Epstein, E. (1992), "The Problematic Meaning of 'Comparison' in Comparative Education", στο Schriewer, J. & Holmes, B. (eds), *Theories and Methods in Comparative Education*, Frankfurt, Peter Lang.

Erikson, R. & Goldthorpe, J. (1993), *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*, Oxford, Clarendon Press.

Holmes, B. (1982), "Muddles and Confusion in Comparative Education", στο Cowen, R. & Stokes, P. *Methodological Issues in Comparative Education*, London, The London Association of Comparative Educationists.

Husserl, E. (1962), *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie*, Den Haag, Martinus Nijhoff.

Kazamias, A. & Massialas, B. (1965), *Tradition and Change in Education. A Comparative Study*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall.

Kazamias, A. (1966), *Education and the Quest for Modernity in Turkey*, Chicago, London, Allen and Unwin.

Kelpanides, M. (1976), *Zur Problematik der logisch-methodologischen Einheit von Natur-und Sozialwissenschaften*, Frankfurt, Peter Lang.

Kelpanides, M. (1999), *Das Scheitern der Marxschen Theorie und der Aufstieg des westlichen Neomarxismus. Über die Ursachen einer unzeitgemäßen Renaissance*, Bern, Peter Lang.

Keman, H. (ed.) (2002), *Comparative Democratic Politics*, London, Sage.

Lenin, W.I. (1966), "Die nächsten Aufgaben der Sowjetmacht" στο Lenin, W.I., *Ausgewählte Werke*, τόμ. II, Berlin (Ost), Dietz Verlag.

Marx, K. (1966), *Das Kapital*, Berlin (Ost), Dietz Verlag.

Marcuse, H. (1968), *Kultur und Gesellschaft* I, Frankfurt, Suhrkamp.

Mill, J.S. (1978), *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, Toronto, University of Toronto Press.

Mitter, W. (1996), "Vergleichende Methoden", στο Hierdeis, H. & Hug, Th. (eds), *Taschenbuch Pädagogik*, Band 2, Hohengehren, Schneider Verlag.

Parsons, T. (1970), "Evolutionäre Universalien der Gesellschaft", στο Zapf, W. (ed.), *Theorien des Sozialen Wandels*, Köln, Kiepenheuer & Witsch.

Pennings, P., Keman, H. & Kleinnijenhuis, J. (1999), *Doing Research in Political Science. An Introduction to Comparative Methods and Statistics*, London, Sage.

Radcliffe-Brown, A.R. (1968), *Structure and Function in Primitive Society*, London, Cohen & West Ltd.

Schriewer, J. (1992), "The Method of Comparison and the Need for Externalization: Methodological Criteria and Sociological Concepts", στο Schriewer, J. & Holmes, B. (eds), *Theories and Methods in Comparative Education*, Frankfurt, Peter Lang.

Abstract

The main theme of this paper, which consists of three parts, is whether comparison is a special method or rather the basic logical procedure by which cognitive statements about reality are tested. In the first part, the main problem is outlined and discussed in detail. Thus, a general proposition like "p ⇔ q" or, verbally, "if p then, and only then, q", can be proved by comparing all cases fulfilling the condition "p" with those fulfilling "non-p" and by observing whether only the cases fulfilling "p" fulfill also "q". That comparison is the basic logical procedure underlying the proof of every cognitive proposition has been recognized by J.S. Mill and by one of the pioneers of Comparative Education, Friedrich Schneider. In Mill's lucid formulation, "the simplest and most obvious modes of singling out from among the circumstances which precede or follow a phenomenon, those with which it is really connected by an invariable law, are two in number. One is, by comparing together different instances in which the phenomenon occurs. The other is, by comparing instances in which the phenomenon does occur, with instances, in other respects similar, in which it does not" (Mill, *A System of Logic*, p. 388). Hence, since comparison is the basic logical procedure on which the proof of cognitive propositions is based, the reasons why some sub-disciplines are called "comparative" like *Comparative Education* or *Comparative Politics* do not refer to *logic*, but rather to *pragmatics*. Their specific difference from the parent disciplines to which they belong consists only in the fact that they compare units *on higher aggregation levels*, like educational systems, political systems or whole societies.

In the second part of the paper, assertions concerning the "uniqueness" of cultures are proved, which deny the comparability of cultures by general theoretical, cross-cutting categories. In this context, the philosophical sources of these assertions, which lie in Edmund Husserl's phenomenology and its descendant "ethnomethodology", are disclosed and criticized. Husserl's phenomenology was a reaction to the tremendous success of natural science at the beginning of the 20th century, at the time when Einstein's relativity theory got its first experimental confirmation and had changed the centuries old view of the universe. The irrationality of Husserl's phenomenology culminated in the philosophy of his famous student Martin Heidegger. The main logico-methodological argument against Husserl's assault on psychology (and, by implication, also on sociology) is that predictions and explanations of social action are de facto possible in psychological and sociological categories, which are different forms, and even contradict, the subjective concepts of the actors emerging in their "life worlds". In contradistinction, correct predictions of social action are impossible by relying on the actor's every day concepts. Hence,

the *factual validity* of the theoretical propositions of psychology, sociology and economics falsifies the arguments of the alleged "uniqueness" of cultures as isolated "life worlds" and the dogmas of cultural relativism.

In the third part, examples of recent comparative, cross-national research on social mobility in advanced industrial societies are discussed, which follow the tradition of classical sociological grand theories designed by Marx, Weber and Durkheim. These theories identify the common, functionally indispensable units in all societies on the same level of development and formulate general statements in terms of these units. Thus, Marx, relying on his universal concepts of the "means of production" and of "ownership of the means of production", has formulated his theoretical statement (disregarding here its ex post empirical falsification) that proletarianization increases with the development and maturity of capitalist production in *every society*, independently of its case specific features. It is certainly true, that particularistic and case specific differences of individual societies must be taken into consideration in advance, before starting comparative research. To make this possible, explorative case studies are usually undertaken in the beginning of comparative research. As soon as this is done and the case specific features are brought to light, so that misinterpretations of data can be avoided, the way is open to identify the universal, common elements in all cases in terms of which general theoretical statements can be formulated.

To conclude, in the present situation it would be more important to do substantial comparative research in education than to quarrel about the name and about the institutional identity of Comparative Education.